

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2023

Cilt/Volume: 2023

Sayı/Issue: 2

Moğol Sosyal Hayatındaki Bazı Terimler Hakkında Bir İnceleme: Obog-Bogol- Tarhan-Küriyen- Agil-Noyan-Nöker

An Analysis Of Some Terms In Mongolian Social Life: Obog-Bogol- Tarhan-Kurian- Agil-Noyan-Noker

Kaan Akar *

Özlem Özanlı**

Özet

Cengiz Han'dan önce konfederasyon şeklinde boylar halinde örgütlenip daha çok Türklerin kurdukları devletlerde yaşamlarını sürdüren Moğollar, geleneksel bozkır kültürüne uygun olarak şekillenen yaşamları dolayısıyla Türklere benzetilmekte hatta zaman zaman karıştırılmaktadır. Moğolların sosyal hayatlarının Yasun, Obog ve İrgen adlarındaki sosyal yapılarıdaki akrabalık bağı üzerinde şekillendiği görülmektedir. Yasunlar (*Kemik*) birleşerek Obogları (*Kabile*) onlar da birleşerek İrgen (millet) adı verilen siyasi yapıları oluşturmaktaydı. Bu çerçeveden bakıldığında Türk sosyal hayatındaki Boy, Budun ve Devlet kavramları ile örtüştüğünü söylemek yerinde olacaktır. Konargöçer bir yaşam stili çerçevesinde yaşamlarını sürdüren Moğollar, içinde buldukları zorunluluğun da etkisiyle farklı göç usulleri geliştirmişlerdir. Bu bağlamda makale, Moğol göçerlerinin sosyal yaşamlarına dair önemli terimleri ve içeriklerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bogol Noyan, Moğol, Nöker, Obog, Toplum

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Arş.Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, kaganakar@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0003-4623-5369.

** Doktorant, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ozlem.ozanli@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7395-9904.

Atıf/Citation: Akar, K. Özanlı, Ö. (2023). Moğol Sosyal Hayatındaki Bazı Terimler Hakkında Bir İnceleme: Obog-Bogol- Tarhan-Küriyen- Agil-Noyan-Nöker. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2023 (2), 112-126.

Geliş/Received: 14.12.2022

Kabul/Accepted: 04.06.2023

Abstract

Mongols, who were organized in tribes in the form of confederations before Genghis Khan and continued their lives in the states established by the Turks, are compared to the Turks because of their lives shaped in accordance with the traditional steppe culture, and sometimes even confused. It is seen that the social life of the Mongols is shaped on the kinship bond in the social structures called Yasun, Obog and İrgen. The Yasuns (Bone) united to form the Obogs (Tribe) and they combined to form the political structures called İrgen (nation). From this perspective, it would be appropriate to say that it overlaps with the concepts of Boy, Budun and State in Turkish social life. Continuing their lives within the framework of a nomadic lifestyle, the Mongols developed different migration methods with the influence of the necessity they were in. In this context, the article aims to reveal important terms and contents of the social life of Mongolian nomads.

Key Words: Mongolian, Obog, Bogol, Noyan, Noker, Society.

Giriş

Sosyal hayatı çeşitli yapılardan oluşan ve klasik bozkır özelliği gösteren Moğol toplumu, boylar halinde yaşamaktaydılar. Kökleşmiş bir sosyal yapıya sahip olan Moğollarda en küçük yapı aynı Türklerde olduğu gibi Yasun (aile) idi (Temir,1989: 126; Vladimirtsov, 1995:75; Doerfer, 1963:553-555). Yasun kelimesi her ne kadar aileyi temsil etse de etimolojik anlamda incelendiğinde kemik anlamı da taşımaktadır. Moğol toplumu göçebe bir hayata sahip olmanın bir sonucu olarak endogami (içevlilik) evlilik sistemini uygulanmamaktaydı. Bu nedenle bir Yasun'a üye olan kadın ve erkeğin evliliğine gelenekler çerçevesinde izin verilmemekteydi. Zira aynı Yasun'a üye olan bireyler ortak bir ataya bağlı olduklarına inanmakta ve bunun doğal bir sonucu olarak da aynı kana sahip olduklarını düşünmekteydiler. Moğol toplumunda daha çok görülen ortak atadan türeme anlamına gelen Ebügen, Yasun'a mensup tüm bireylerin tek atasıydı (Vladimirtsov, 1995:74-80; Doerfer, 1963:109). Moğolların sosyal hayat hususunda Türk toplum geleneği ile yakından bir benzerliği olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Öyle ki Türklerde görülen "Aul, Boy, Budun" gibi kavramlar (Kafesoğlu, 2001: 229) Moğol sosyal hayatının da bir parçasıydı. Yasunların birleşmesinden Türklerde Oba, Moğollarda da Obog (Grouset, 1990: 190; Çelik, 2013: 60; Yakubovskiy, 1976: 24; Temir, 1989: 126; Rossabi, 2015: 3; Sneath, 2007:107) adındaki yapılar meydana gelmektedir. Aynı coğrafyayı paylaşmış olan Moğollarla Türklerin sosyo-kültürel olarak yakın benzerlikleri bulunmaktadır. Ancak Moğolların kendilerine has yaşam biçimleri, gelenekleri ve uygulamalarının olduğu da bilinmektedir. Çalışmamızda bozkır sosyal yaşamının bazı terimleri ele alınarak Moğol sosyal yaşamındaki ayrıntılar Obog, Bogol, Tarhan, Küriyen, Agil, Noyan, Nöker terimleri özelinde açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Obog

Oboglar, aralarında kan bağı olmasa da birkaç Yasun'un bir araya gelmesi ile oluştuktan sonra artık kan bağı olan yapılara dönüşürler ve kendilerini ortak bir ataya yani Ebügene bağlarlar. Böylece Obog da büyük bir Yasun'a dönüşmüş olmaktadır. Oboglar'da da Yasun gibi bireyler ortak bir atadan geldiklerine inandıkları için endogami evlilikleri yasaklanmıştır. Kişi ancak başka bir Obog'tan evlilik yapabilmektedir (Lkhundev, 2013:129). Geniş bozkırda göçer durumda olan Oboglara gidip evlenebilmek için çok uzun mesafeler kat etmek gerekebilmektedir. Moğolların Gizli Tarihinde belirtildiği üzere; Yesügey Bahadır, oğlu Temuçin'e kız bulmak için evinden ayrılmıştır ve yolda Kongrat Boyundan Dai-Seçen'e rastlamış ve onun telkinleri ile Dai-Seçen'in kızı Börte'yi oğlu Temuçin ile nişanlamıştır

---

(Temir, 1986: 19). Evlilik yoluyla akraba olan Obogların mensupları birbirlerine akraba veya dünür anlamına gelen Kuda (Uzun, 2011:1905; Beyânî, 2015: 28; Doerfer, 1963: 423) demektedirler.

Mensup olunan Obog'taki insanlar veya akraba Oboglardaki insanlar harici herkes Cad (Jad)¹ (Temir, 1986: 12) kabul edilmektedir. Birbirleri ile aynı kandan yani Yasun'dan olmayan kimseler ise birbirleri ile kan kardeşi yani Anda² olarak akrabalık ve kardeşlik tesis edebilmektedirler. Cengiz Han ve Camoka arasındaki Andalık bunun en önemli örneğidir. İki kişi, birbiri ile Anda olduktan sonra artık aynı Obog'tan veya Yasun'dan sayılmaktadırlar. Aralarında biyolojik olarak kan bağı olmasa dahi birbirleri için artık akraba sayıldıklarından dolayı, Yasunları arasında evlilik birliği kurulamamaktadır. Fakat Andalar birlikte yaşamak zorunda değillerdir. Herkes kendi Yasun'u ve Obog'unda yaşayabilir ancak herhangi bir olayda iki Anda birbirlerine kendi Yasun ve Obog'undan biri gibi davranabilmektedirler. Moğol toplumunda, kabile üyeleri arasında, dışarıya karşı kapalılık iki Anda arasında görülmemektedir (Vladimirtsov, 1995: 95).

2. Bogol

Moğol toplum yapısında bir diğer önemli tabaka ise Bogollardır, Unagan Bogol olarak da kullanılan bu terim, Moğol toplumunda hür insanlara yakın hakları olan köle³ sınıfını tanımlamaktadır. (Vladimirtsov, 1995: 114; Sümer, 1969: 28) Yakubovskiy, 1976: 25; Temir,1989: 127; Doerfer, 1963: 212). Bogollar, bir savaşta esir düşmüş zanaatkârlar, sanatkârlar olabileceği gibi örneğin Moğolların Batı seferi sırasında Türkistan'ın kadim şehirlerinden toplanıp getirilen meslek erbaplarından da olabilmektedirler (Cüveyni, 2014: 150). Cengiz Han öncesi dönemde de kabileler tarafından yapılan Oboglar arası çatışmalarda hâkimiyet altına alınan diğer Obog veya Yasunların savaşı ve mücadeleyi kazanan diğer Obog'un hâkimiyeti altına girmeleri ile de oluşmaktadırlar. Bogolluk, Obog veya Yasun'a kan yolu ile devam etmektedir. Bogol, ona sahip olanın oğluna ve torunlarına geçerken, Bogol da babasından ve dedesinden bu durumu devralmaktadır (Akar, 2021: 430). Bogollar, bir savaş sırasında esir edilen Oboglar olmakla birlikte aynı zamanda ekonomik şartlar sebebiyle zor

¹ Türkçede Yad kelimesine denk gelmekte olan bu kelime Moğolca Cad'dır Yabancı (kan bağı olmayan) komşu anlamına gelmektedir (Temir, 1986: 12).

² İki arkadaş arasında birbirlerinin kanını kendi bedenlerine sembolik olarak geçirerek (kadeh içine kan damlatarak bu kanı içmek veya elde kesik açarak bu kesiklerdeki kanı birbirine bulaştırmak) ant kardeşi olmaya denmektedir. (Akar, 2021: 417; Doerfer, 1963:150-151).

³ Bu insanlar aslında tam olarak köle değillerdir, fakat konunun daha iyi vurgulanması için bu kelime tercih edilmiştir.

duruma düşen kendini geçindiremeyen Yasun veya Oboglar da bir diğer Yasun veya Obog'un hâkimiyeti altına girebilmektedir. Böylece Bogolluğu gönüllü kabul etmiş olmaktadır. Bu durum, Moğolların Gizli Tarihinde verilen bir örnek ile açıklığa kavuşmaktadır.

“Alaan Goa'nın kocası Dobun-Mergen bir gün avdan sırtında 3 yaşında bir geyikle dönerken fakir bir adama rastladı. Dobun Mergen: Sen Kimsin? Diye sorunca bu adam: Ben Ma'alih baiya'utlardanım sefil bir vaziyetteyim. Şu geyik etini bana ver, bende sana oğlumu vereyim dedi. Bu söz üzerine Dobun-Mergen, üç yaşındaki geyiğin bir budunu koparıp ona verdi, sonra onun oğlunu kendi hizmetine alarak evine götürdü” (Temir, 1986: 7). Bu kayıttan da anlaşıldığı gibi Bogolluk sadece savaşlar esnasında esir alınan Yasun ve Oboglardan meydana gelmemektedir.

Kendi isteği ile Bogol olarak hizmet etmek için bir başka efendiye kendini sunanlar da olabilmektedir. Bogollar eğer önceden sahiplerse kendi mallarına hür oldukları zamanlardaki gibi yine sahip olabilmektedirler (Vladimirtsov, 1995: 100). Ancak hür olan diğer kabile mensuplarına nazaran bazı farklar olsa da birtakım hakları da vardır. Çalışarak kazandıkları malların bir miktarını kendi tasarruflarına alabilmektedirler. Bogollar, Avrupa köle sistemindeki gibi büyük bir efendiye ait değillerdir. Bireysellikten ziyade toplumsal yaşam kurallarının hâkim olduğu bozkırlı Moğol toplum yapısında Bogollar bir şahsa değil, kabilenin tamamı veya büyük kabile içinde yaşayan bir gruba ait olmaktadır. Böylelikle Bogolluk şahsi değil, toplumsal bir özellik kazanmaktadır (Temir, 1975: 202). Bogol tamamen ait olduğu yaşamdan kopartılmış değildir. Onlar öncesinde de ait olduğu kabile hayatını kendi aralarında gelenekleri ile birlikte yaşatabilmektedirler. Fakat Bogolun tüm görevi ait olduğu kabilenin işlerine kendini adamaktadır. Efendi olarak kabul ettiği kabilenin insanlarına, tüm işlerinde yardım ve hizmet etmektedir. Bogol olan kabile, eğer sahibi olan kabile göç ediyorsa mutlaka göçe kendi de katılmak zorundadır. Efendi kabile ile birlikte göçe başlayan Bogol, yeni edinilecek yurt veya gidilecek yönü tayin etmeye yetkisi bulunmamaktadır. Hâkim olan kabile nereye gidip yerleşir ise Bogol da orada durmak zorundadır. Ayrıca Bogol, hâkim kabilenin hayvanlarını otlatmak, onları beslemek için bu hayvanları göç ettirmekle de görevlidir. Av mevsimi geldiği sırada ise av yerine avlanacak hayvanların sürüp getirilmesi yani Nerke⁴ kurulması görevini de Bogol yapmaktadır. Bogol, hâkim kabilenin akrabalarına veya yabancı kabilelerine de aynı hâkim kabilenin davrandığı gibi davranmaktadır. Bunun sonucunda, yıllar boyu süre gelen efendi-kabile, Bogol-kabile ilişkisi neticesinde artık iki kabile birbirlerini

⁴ Moğol Devletinde av organizasyonları sırası avların etrafını çevirme ve kuşatmaya denmektedir (Akar, 2021: 479).

akraba olarak dahi görmeye başlayabilmektedirler. Eğer Bogol, Cad ise, hâkim kabile Bogol kabileyeye kendi kızlarını verir ve onlardan da kız alarak birbirleri ile evlilik yolu ile akrabalık tesis edebilmektedirler (Cüveyni, 2014: 87). Bogollar kendi şecerelerini hâkim kabile gibi bilmektedirler, hâkim kabile de Bogol'un atalarını ve şeceresini bilmektedir. Moğolların Gizli Tarihindeki kayıt ise bu durumu anlatmaktadır.

“Cengiz Han kardeşi Tooril'e şu sözlerin tebliğ edilmesini emretti; “sana kardeşim diyorum. Bunun sebebi şudur ki: geçmiş zamanlarda Tunbinay ile Çarahay-linhu'nun esirlerden bir kölesi vardı. Adı Ohda idi; Ohda'nın bir oğlu vardı, adı Subegay idi; onun oğlu Kokoçu-kirsaan, onun oğlu Egayhuantohar, onun oğlu sen ne için halkı Van-Han tarafına teşvik ediyorsun? Altan ile Huçar benim halkımı idare etmeğe kimseye müsaade etmezler. Sen benim baba ve ecdadımdan kalma kölemsin. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki ben sana kardeş diyorum” (Temir, 1986: 105).

Ahmet Temir' in çevirisiyle Moğolların Gizli Tarihinde gördüğümüz bu kayıt, Bogol' un tıpkı hür Moğollar gibi hâkim kabileyeye mensup efendilerin, Bogol'a bakışını göstermektedir. Nitekim Bogolluk, Avrupa köle sisteminden farklı olmasına rağmen Bogol kendi kaderini belirleyemez ve hâkim kabile ile bağlarını kendi arzu ve isteği ile koparamamaktadır. Bogol'a özgürlüğünü sadece hâkim olan kabile yani efendisi verebilmektedir (Vladimirtsov, 1995: 101).

3. Tarhan

Bogol, hür olabilmek için Moğol toplum yapısındaki bir başka katman olan Tarhanlığa geçebilmektedir; ancak Tarhanlığa geçmek her zaman mümkün olabilen bir durum olmamakla beraber bunun için çok özel şartlar gerekmektedir. Tarhanlık, Cengiz Han'ın kurduğu Büyük Moğol Devleti'nde ve Cengiz Han ardılı olarak kurulan “Dört Ulus” Moğol devletlerinde, Han'a sadakatini kanıtlamış, han soyundan olmayan, orduda savaşta yararlılık göstermiş Bogol sınıfından ve ayrıca hür köylü veya askerlere verilen bir unvandır. Han, Tarhanlara ödül olarak toprak ihsan edebilmektedir. Böylece büyük toprak sahipleri olabilen Tarhanlar vergiden muaf tutulmuş, dokuz suça kadar işledikleri suçlar affedilmiş ve günün istedikleri her saati, önceden haber vermeksizin hükümdarın yanına, hükümdarın o sırada yanında kim olursa olsun, izinsiz girebilme hakkına sahip olmuşlardır (Doerfer, 1963: 327-328). Gizli Tarih şu kaydı aktarmaktadır ve burada Cengiz Han Şigi Hutuhu'ya Tarhanlık vermektedir;

“Ganimet paylaşılırken, kardeşlerinle müsavi hakka malik olacaksın, cezaya çarptırılacak işler işlediğin zaman, hizmetinden dolayı dokuz defa cezasız bırakılacaksın.” (Temir, 1986: 135).

Tarhanların bu unvanları dokuz kuşak sonraki nesline kadar miras olarak kalabilmektedir. Tarhanlar, bu unvanlarını, altın veya gümüş olarak hazırlanan Payzeler (Uzunçarşılı, 1988: 78; Yuvalı, 1994: 61) ile alarak tasdik ettirmiş olmaktadır. (Ahmetbeyoğlu, c.40, 2011: 19-20; Cüveyni, 2014: 92; Özgüdenli, 2009: 115; Spuler, 2011:301; Abû'l Farac, II, 1995:477; Grigor, 1954: 35; Kurat, 1972: 136).

4. Küriyen (Küren)

Moğol toplumu, bozkırlı özellikleri gereği göçer bir hayat sürmektedir, fakat bu göç toplumsal bir kültürü de yansıtmaktadır. Göçün başlamasını ve şeklini belirlemek, yürütmek Bogol sınıfına aittir. Göçer hayat tarzını belirleyen Moğolların göç geleneklerinden bir tanesi Küriyen'dir (Vladimirtsov, 1995: 61-62). Küren kelimesi, daire, çember, yerleşilen yer gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Temir, 1986: 80). Boy sisteminde yaşayan Moğolların yaylak ve kışlaklarına göç ederken, bütün hanelerin hayvanları ile birlikte çadırlarını ve eşyalarını at arabalarına yükleyerek toplu halde göç etmesine denmektedir. Altan Tobçi'de geçen; “

“Duwa Sokur küçük kardeşi Dobu Mergen'i yanına alarak Burkan Kaldun (dağı) 'nın tepesine çıktı (ve) burada oturdu. (Orada) Tenggilig (nehirinin) akıntısı yönünde bir gurup göçebenin gelmekte olduğunu gördü. Duwa Sokur küçük kardeşi Dobu Mergen'e: “Uzakta Tenggilig (nehirinin) akıntısı istikametinde (bir) grup göçebe geliyor. Kapalı arabanın içinde bir kız oturuyor. O kızın güzelliği buradan görülüyor. Git, bak dedi. Dobu Mergen gidip baktığında, kapalı arabanın içinde evlenecek yaşta bir kız vardı.” (Gülensoy, 2008: 26). Bu kayıta Küriyen halinde göç açıkça görülmektedir. Ayrıca Gizli Tarihte geçen bu kayıttan da Küriyenlerin bu dönemde tüm Oboglar tarafından da kullanıldığını anlamaktayız.

“(Temüçin ve ailesi) bütün gece yürüdüler. Gün ağardıktan sonra, Calayirlerden Tahura'un (Takura'un) ailesinden Haçi'un-tohura'un, Harahai-tohura'un ve Halaldai-tohura'un isminde üç kardeşin kendilerine yaklaşıp bütün gece birlikte yürümüş olduklarını gördüler. Sonra, Tarhudlardan (Targud) Hada'an-daldurhan, hepsi Tarhudlu beşkardeş oldukları halde, gelip iltihak ettiler. Sonra Munggetu-Kıyan'ın oğlu Ungur ve başkaları, Çangşi'ut (Bisut) ve Baya'ud (kabileleri) ile birlikte geldiler. Barulaslardan Hubilai (Kubilay) ve Hudus (Kudus) adında (iki) kardeş, Manghutlardan (Mangıtlar) Cetay (Cetay) ve Doholhu-çerbi (Dokolku-Cerbi) Bogorçu'nun (Bugurçu) küçük kardeşi Ogelen-çerbi (Ögölen-Cerbi) Aruladlardan ayrılarak, büyük kardeşi Bogorçu'nun peşinden geldi. Celme'nin (Çelme) küçük kardeşi Ça'urhan ve Sube'etai-ba'atur (Subutay Batur)

Uriyanghatlardan ayrılarak Celme'nin yanına geldiler. Besudlardan Degei (Degey) ve Kuçugur adında iki kardeş, Sulduslardan Çilgutai (Çilgütei/Çilgutay), Taki ve Tayiçi'udai adlı iki kardeş, geldiler. Calayirlerden Seçe-domoh (Seçedomok) ve Arhai-hasar-bala (Arkai-Kasar Bala) oğulları ile birlikte geldiler. Honghotanlardan (Kongkotan) Süyüketü-çerbi de geldi. Sükeken, Cegai ve Hongdahor, oğulları Sukegai-ce'un Ne'udai ve Çaha'an-uva ile birlikte geldiler. Olhuno'udlardan (Olkonut) Kinggidai, Horolaslardan (Kurulas) Seçi'ur ve Dorbenlerden (Dörbenlerden) Moçi-bedu'un da geldiler. İkireslerden Butu, güvey olarak orada bulunduğundan Cirho'an da geldi. Barulaslardan (Barlas) Suhu-seçen ve Haraçar (Karaçar) oğulları ile birlikte geldiler. Sonra Ba'arinlerden (Barin) Horçi Uusun ve ihtiyar Kokoços, Menen Ba'arinlerle beraber bir küriyen (küren) halinde geldiler.” (Temir, 1986: 54-55).

Bu tarz göç sisteminde konaklama sırasında halkın hayvanları ve eşyalarının korunması için Küren denen halka daire diye tanımlanabilecek bir sistem uygulanmaktadır (Reşîdüddîn Fazlullah, 2013: 229). Moğol at arabalarının bir daire, halka haline getirilmesi ve bu dairenin ortasında obanın büyüğünün yerleşmesi ile küren oluşmaktadır. Böylece yaklaşan düşmanın bu halkayı aşarak merkeze ulaşması çok zor olan bu savunma sistemi kurulmaktadır (Gumilëv, 2003: 175). Oboglar içinde birçok Küren bulunabilmektedir. Her Küren'in başında bir lider bulunarak göçe katılmaktadırlar. Tek başına müstakil ev çadır anlamına da gelen bu ıstılah, göçebe hayat sistemini benimseyen Moğollarda yaylak ve kışlaklara göç ederken ve bu göç sonrası yerleşmeyi belirlerken kullanılan iki göç geleneğinden bir tanesidir (Yakubovskiy, 1976: 22; Carpini, 2000: 41-42; Akar, 2021: 467).

5. Agil

Toplu göç etmeyi ifade eden Küriyen ıstılahına karşılık münferit olarak birkaç hanenin, kendi hayvanlarını alarak toplu göç eden gruba katılmayarak göç etmesine ise Agil denilmektedir. Agil veya Ayil aile, eşler, kamp, ev, çadır halkı anlamlarına gelmektedir. Agil bağımsız olarak bir evi de ifade etmektedir burada bir Obog içinde Küren'de yaşıyor olsa da Agil sahibi olan bir kişi Kürenden bağımsız bir mal sistemine sahip olabilmektedir. Gizli Tarihte Temuçin'in düşmanı olduğu Targutay Kıriltuk'un Taiçiut Küren'inde farklı farklı Agiller mevcuttur bunu da Temuçin'in her gece farklı bir eve emanet etmesinden anlaşılmaktadır ve bunlardan biri de Sorkan Şira'dır. Sorkan Şira'nın Temuçin'i kaçması için yollarken ona bir kuzuyu keserek ve bir atı da binmesi için vermesi onun kendi hayvanlarına sahip bir Agil olduğunu göstermektedir. Ayrıca Temuçin'in atları eşkıyalar tarafından çalındığı

zaman onu aramaya gittiğinde yolda karşılaştığı Borçu adındaki kişinin babasından bahsederken kullandığı ifadeler Borçu'nun babası Nahu Bayan'ın da kendi hayvanlarına sahip bağımsız bir kişi olduğunu yani Agil olarak hareket ettiğini de göstermektedir (Temir, 1986: 36).

Küriyen sistemi, hayvanları çok sayıda olan Moğol zenginleri için doğal olarak uygun değildir. Çünkü hayvan sayısının fazla olması otlaklardan yeteri kadar istifade edilmesini engellemekte, hayvanların beslenmesini etkilemektedir ve bu sebeple de hayvanlar zayıf kalabilmektedir. Bu durumun sebebi ile ve bireysel göçü tercih etmek isteyen zenginler için bir zorunluluktur. Nitekim bu göç sisteminin tercihi ise yolların güvenliğinin olduğu dönemlerde geçerlidir (Spuler, 2011: 431). Savaş veya eşkıyalığın yoğun olduğu dönemlerde tek başına yola çıkmak da bütün varlığın kaybedilmesi anlamına gelebilmektedir. Bu sebeplerle zengin Moğollar, hayvanlarını Agil olarak göç ettirirken kendileri Küriyenlere katılmak mecburiyetindeydiler (Vladimirtsov, 1995: 62). Cengiz Han'ın bütün Moğolistan'ı birleştirip, Türkistan'ın tamamına hâkim olmasından sonra Moğol göç sisteminden, Küriyen tarzı göç şekli daha fazla tercih edilmemeye başlanmıştır (Grouset, 1990: 192; Vernadsky, 2019: 29; Vladimirtsov, 1995: 109).

6. Noyan

Cengiz Han döneminde de kaynaklarda sıkça askeri faaliyetlerde örneğin Batı seferinde kumandanların isimleri sonrası geçen Noyan ıstılahı (Vladimirtsov, 1995: 114), Moğol toplumunda da Komutan, Bey, Reis, Hâkim, Lider, Önder anlamlarına gelmektedir (Kushenova, 2013: 191; Temir, 1986: 141; İzgi, 2014: 59; d'Ohsson, 2014: 36; Spuler, 2011: 300; Doerfer, 1963:526). Yönetici olarak başa geçen Noyan'ın artık geldiği nesli ve nesebi önemli değildir; onlar yöneticisi olduğu kabileye mensup ve o kabilenin en büyüğü olarak kabul edilmektedir. Noyanların vasıflarına göre aldıkları çeşitli unvan ve lakaplar bulunmaktadır (Haenish, 2020: 244). Kaynaklarda sıkça rast gelinen, Bagatur ıstılahı bunlardan biridir. Cengiz Han'ın babası Yesügey'in unvanlarından biri olan Bagatur, Moğollarda da kahramanlık unvanı olup yiğit, cengâver, korkusuz anlamlarına gelmektedir (Özgüdenli, 2009: 115; Spuler, 2011: 299; Kurat, 1972: 182; Vladimirtsov, 1995: 139). Ayrıca bu kelime Batur, Bagatur, Baat'ur olarak da kullanılabilir. Bir diğer lakap ise Moğolların Gizli Tarihinde, Yesügey'in oğlu Temuçin'e, kızı Börte'yi nişanlayan Dai-Seçen'in unvanı olan "Seçen" ıstılahıdır, Seçenler kabile içinde ilmi ile ön plana çıkmış bilge anlamına gelmektedir (Haenish, 2020: 269; Doerfer, 1963: 332). Noyanların karakter yapıları ve yeteneklerini belirleyen diğer sıfatları ise, Böke, Sengün, Buyruğ ve Mergendir (Temir, 1986: 5).

Mergen, Moğol Devleti'nde, üstat, bilgin, şaheste anlamlarında kullanılan, zamanla hekim ve bilgin anlamına gelen, doğru ok atmayı da içine alan Moğolca bir ıstılahtır. Noyanlara Çince Taişi (Berber, 2014: 338; Vladimirtsov, 1995: 209) lakabı da verilmekte ve prens anlamına gelmektedir. Fakat bu lakap Cengiz Han ile birlikte gelişerek bir unvan vasfını kazanmıştır, Taişi, Cengiz Han'ın Moğol Devlet geleneğine göre kurduğu bir memurluktur. Bir bölgenin mülki idare reislerinin en büyüğü anlamındandır. Tümen komutanı rütbesindedir (Akar, 2021: 385). Taişi unvanı, aynı zamanda, prens ve şehzade anlamına gelmekle beraber, bir Noyan'ın oğlu gibi sosyal statü belirleyen bir ıstilah olarak da kullanılmaktadır (Grouset, 1990: 191; Yakubovskiy, 1976: 25; Roux, 2001: 351; Kamalov, 2003: 12).

7. Nöker

Noyanların her zaman Nöker olarak bilinen yardımcıları bulunmaktadır (Günel, 33, 2007: 216-217; Vladimirtsov, 1995: 114; Spuler, 2011: 300; Roux, 2001: 127; Kafalı, 2009: 37). Daha çok asker olarak bildiğimiz Nöker ıstılahı, Moğol toplum yapısında ayrı bir sosyal tabakayı oluşturmaktadır. Moğol sosyal yaşamında kabile beyleri olan Noyanların Nökerleri, onlara muhafızlık ve kumandanlık yapmaktadırlar bir maiyetin askeri ve idari reisi gibi görünmektedirler (Doerfer, 1963: 521). Cengiz Han'ın kurduğu Büyük Moğol Devleti'nde de Hanların sadık Nökerleri olduğu bilinmektedir bu durum Moğol sosyal hayatının devlet teşkilatına yansımaları da göstermektedir (Akar, 2021: 385). Nökerler, bağımsız karakterde hizmette bulunan hür kimselerdir. Bir kabile reisini veyahut Han'ı, Efendi olarak seçer ve onlara "Homagium" olarak isimlendiren "Nökerlik" yemini ederek bağlanırlar. Bu durum Moğolların Gizli Tarihinde bir örnekle açıklanmıştır:

"(Çinggis-Hahan), Saça ile Taiçu'yu yok ettikten sonra Curkin halkını önüne katarak dönerken, Calayir'lardan Telegetu-bayan'ın Gu'un-u'a, Çila'un-hayıçi ve Cebke adlı üç oğlu da Curkinler arasında bulunuyordu. Gu'un-u'a, Muhali ve Buha ismindeki iki oğlu ile birlikte kendisine takdim etti ve: Bunlar senin eşiğinde kulun olsunlar. Eşiğinden uzaklaşırlarsa, ökçelerini kes! Bunlar senin kapında hizmetçin olsunlar. Kapını terkederlerse kebetlerini kes! Diyerek oğullarını Çinggis-hahan'a verdi. Çila'un-hayıçi de Tungge ve Haşi adlı iki oğlunu Çinggis-hahan'a sunarak şunları söyledi: Altın eşiğini beklesinler diye bunları sana veriyorum. Altın eşiğinden uzaklaşırlarsa, hayatlarına son ver! Geniş kapını yükseltsinler diye bunları sana veriyorum. Geniş kapını terk ederlerse, kalplerini ayaklarıyla çiğne! (Çinggis-hahan) Cebke'yi Hasar'a verdi. Cebke, Curkin'lerin ordugâhında bulmuş

---

olduğu Boru'ul adlı küçük çocuğu, ziyareti esnasında Ho'elun anaya hediye etti."

(Temir, 1986: 67).

Bu kayıttan Nökerliğin yemini olduğu açıkça anlaşılmakta ve aynı zamanda insanların çocuklarını Nöker olarak ve onlar küçük yaşta iken kendi istekleri ile de verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak Nökerlik ile Bogolluk birbirine karıştırılmamalıdır. Bogol her ne kadar hür insanlara yakın hakları olsa da yine de efendisi ile olan ilişkisini kendisi bitiremez ve ayrılmamaktadır. Nöker ise bir köle değildir, kendi arzu ve isteği ile göreve başlayıp bir efendiye bağlanarak hayatını sürdürmektedir. Nöker, kendi arzusu ve bir zorlamaya maruz kalmadan görevini bırakabilir veya bir başka efendinin hizmetine geçebilir bu bakımdan da Nöker, Bogol özelliği göstermemektedir. Nökerin efendi değişimi toplum yapısında mümkün ve doğal olmakla birlikte, efendisine ihanet ederek ondan kaçıp bir başka efendi aramak ve bağlanmak çok büyük suçlardan biridir. Böyle bir durumda Nökerin bağlandığı yeni efendisi eğer bu ihaneti bilmiyorsa öğrendiği anda Nökerin hizmetini istememektedir. Efendisine ihanet edip giden bir Nöker toplum geleneklerine göre cezaya çarptırılır ve bir daha hizmete alınmamaktadır. Temel görevi askerlik olan Nökerin, efendisini korumak ve onu için savaşmaktan başka bir görevi yoktur. Nökerden beklenen her koşulda efendisine sadakatli olmaktır (Vladimirtsov, 1995: 136).

Cengiz Han'ın Nökerleri arasından ihdas ettiği Turgevut (Temir, 1986: 67; Togan, 1969: 23; Togan, 1981: 113; Temir, 1989: 57) ve Keptevut (Temir, 1986: 149; Togan, 1981: 113; Uyar, 2014: 297; Spuler, 2011: 299; Temir, 1989: 57) birlikleri Cengiz Han'ın hassa birlikleridir. Onların tek görevi efendilerinin otağını gece ve gündüz nöbetleşe olarak korumaktır ve bu nökerler bir binbaşından dahi daha yüksek bir kıdeme sahip olabilmektedirler, Han sefere katılmıyor ise seferlere iştirak etmemektedirler. Cengiz Han döneminde Moğol ordusunun Noyan ve Binbaşları çoğunlukla bu Nöker grubundan çıkmaktadırlar (Vladimirtsov, 1995: 139). Bu sebeple aslında Nökerlik bir askeri okul gibi düşünülebilir. Her Nöker bir kumandan aday olarak yetiştirilmekte ve bu bilinçle görev yapmaktadır. Nökerler, Han emir verirse kumandanlık görevlerine alışmaları için savaş hallerinde çevre yerlerden gönüllü olarak orduya katılan veya zorunlu olarak toplanan birliklerin başlarına kumandan olarak tayin edilmektedirler. Batı seferinde, Türkistan'ın büyük ve kalabalık şehirlerinden toplanan halka "haşere birlikleri" (Cüveyni, 2014: 126; Yuvalı, 1994: 89; Roux, 2001: 184) adı verilir, bir sonraki seferde ordunun en önünde ve savaşa sürülmeleri sırasında bir Nökerin emri altında bulunmaktaydılar. Sadece bu birliklere değil, aynı zamanda da ve ihtiyaç halinde de orduda bir Noyan veya Binbaşı bulunmaması halinde büyük bir askeri birlik ve ordunun da kumandasını, orada hazır bulunan bir Nöker ele alabilir ve orduyu yönetebilmektedir. Nöker,

---

bazen efendisi ile aynı yaşta bulunabilir ve çocukluğundan itibaren efendisine hizmet edebilmektedir. Adından da anlaşılacağı gibi Nöker, aslında bir arkadaştır tabii buradaki arkadaşlık silah arkadaşlığı manasındadır (Vladimirtsov, 1995: 138). Nöker ve efendisi bir kader birliği yapmaktadırlar bu kader birliği Nökerin efendisine sonsuz sadakati ve hizmeti, efendinin ise Nökerin tüm ihtiyaçlarını karşılaması ve ona iyi bakması üzerine kuruludur. Nökerler efendilerinin yanlarından onlar bir görev için emir vermedikçe ayrılamamaktadırlar. Moğol toplumunda obog yapısından itibaren kendine efendisi yanında yer bulan Nökerlik, Cengiz Han'ın kurduğu ve ardılları tarafından devam ettirilen Büyük Moğol Devleti'nde de kendine sağlam bir yer bulmuştur. Devlet gelişip büyüdükçe sadece askeri görevler almayan nökerler, zamanla nüfus sayımı vergi ve posta işlerinin düzenlenmesi ve idaresi işleri ile de görevlendirilmişlerdir.

Sonuç

Moğollar tarih boyunca aynı coğrafyayı paylaştıkları Türklerle derin bağlar ve onlarla benzerlikler göstermektedirler. Moğol toplum yapısı aynı Türklerde olduğu gibi “Aul, Boy, Budun” teşkilatı gibi Yasun, Obog, İrgen sosyal yapı teşkilatına sahiplerdir. Boy düzenine göre yaşayan iki millet de bozkırlıdır. Moğollar bozkır ekonomisinin gerekliliği olan hayvancılık ile geçimlerini sağlamaktadırlar ve bu sebeple göçer hayat tarzını benimsemişlerdir. Ayrıca Türklerde boyu bey yönetirken, Moğol toplumunda, Obogları Noyanlar yönetmektedir. Noyan tabiri, tüm Moğol boylarının bir çatı altına alarak ortak hükümdar olarak devleti kuran ve büyüten Cengiz Han döneminde daha çok ordu komutanı olarak kullanılmaya başlamıştır. Cengiz Han öncesi bütünlükten uzak bir hayat süren Moğol boylarında Oboglar arasında mücadeleler çok sık rastlanan olaylardır ve bu mücadeleler sonucunda birbirine düşman Oboglar meydana gelmektedir. Mücadeleden galip gelen Obog, bir diğeri üzerinde hâkimiyet kurarak ona efendi olabilmektedir. Bogol olarak ifade edilen bu durum, Cengiz Han döneminde de bulunmaktadır; nitekim Cengiz Han, Moğol sosyal yapısını yeniden tanzim ettiği için de boylar birbirine karışmış ve yeni sosyal yapılar meydana gelmiştir. Cengiz Han öncesinde Moğol toplumunda Küriyen ve Agil diye iki farklı göç sistemi vardır. Küriyen göç, yolların güvensiz olduğu dönemlerde toplu halde yapılan göçlerdir, Agil ise bireysel göçü ifade etmektedir. Moğol hâkimiyet döneminin başlaması ve Türkistan'a hâkim bir kara devleti haline gelen Moğol Devletinin sınırları çok genişlemiştir. Buna rağmen kurulan askeri sistem ve Yasak olarak ifade edilen ünlü Cengiz Han yasaları sebebiyle etkin bir adalet ve kanun sistemi ihdas edilerek, yollar eşkıya ve çapulculardan temizlenmiş, ticaret yolları daima açık tutulmuş ve halk için yollarda bir korku unsuru kalmamıştır. Yollara ayrıca “Korakçi” adı verilen menzil

bekçileri koyulmuş ve halkın mal ve can güvenliği sağlanmıştır bu duruma Pax Mongolica adı verilmektedir. Yolların güvenliği ile birlikte ve sınırların genişlemesi sebebiyle de Moğol toplumu artık hayvanlarını daha rahat olarak otlatmaya götürebilmiştir ve halk artık göçünü diğerlerine bağlı kalmadan bireysel olarak yapmaya başlamış ve toplu halde göçü ifade eden Küriyen göç sistemi bu sebeple son bulmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Abul-Farac Gregory, (Barhebraeus). (1995). *Abû'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul, II, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (2011). *Târîhu Muhtasa-ri'd-Düvel*. çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2011). "Tarhan". *DİA*, C.40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akar, K. (2021). *Türkistan Sözlüğü XI. XIX. Yüzyıllar Arasında Türkistan Türk Devletlerinde Kullanılan Unvan ve İstılahlar*. Bursa: Porsuk Kültür Yayınları.
- Aknerli Grigor. (1954). *Moğol Tarihi*. çev. Heand Andresyan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Beyanî, Ş. (2015). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. çev. Mustafa Uyar, Ankara.
- Carpini, J.P. (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatnamesi*. çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitapevi.
- Cüveyni, Alaeddin Ata Melik. (2014). *Tarih-i Cihan Güşa*. çev. Mürsel Öztürk, 1.Baskı, Ankara.
- Çelik, M.B. (2013). *Yarkend Hanlığının Siyasi Tarihi*. 1.Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- D'Ohsson, A.K. (2014). *Moğol Tarihi Cengiz*. haz. Ekrem Kalan, İstanbul: IQ Yayınları,
- Doerfer, J.M. (1963). *Türkisch und Mongolische Elemente im Neupersischen*. Band I, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Grouset, R. (1990). *Bozkır İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han Timur*. haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gumilêv, L.N. (2003). *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*. çev. Ahsen Batur, İstanbul.
- Gülensoy, T. (2008). *Altan Topçi Moğol Tarihi*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Günel, Z. (2007). "Nöker", *DİA*, c. 33, Diyanet Vakfı Yayınları, s.216-217.
- Haenish, E. (2020). *Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*. çev. Mustafa S. Kaçalın, Ankara.
- İzgi, Ö. (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. haz. Serhat Küçük-Erkin Ekrem, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafalı, M. (2009). *Ötemiş Hacı 'ya Göre Cuci Ulus'unun Tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1953). *Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____. (2001). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kamalov, İ. (2003). *Moğolların Kafkasya Politikası*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kurat, A.N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllar Arasında Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
-

-
- Kushenova, G. (2013). *Öğedey Kağan Devrinde Türkistan ve Maveraiünnehir*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Lkhundev, G. (2013). *XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Türk-Moğol Halklarının Sosyo-Kültürel Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Özgüdenli, O.G. (2009). *Moğol İran'ında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1294-1304)*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Reşiddîn Fazlullah. (2013). *Camiu't- Tevarih (İhanlılar Kısmı)*. çev. İsmail AKA- Mehmet ERSAN- Ahmad Hesamipour Khelejang, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rossabi, M. (2015). *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol. İstanbul: Türkiye Bankası Kültür Yayınları.
- Roux, J.P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sneath, D. (2007). *The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia*. New York.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1969). "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, s.1, Ankara.
- Temir, A. (1986). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____.(1989). *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- _____.(1975). *Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı*. İstanbul: Ayyıldız Yayınevi.
- Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)*. c.1, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- _____.(1969). *Çengiz Han (1155-1227),1969-70 Kış Sömestri*.
- Uyar, M. (2009). "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunun Birimleri". *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat, Prof. Dr. Mikail Bayram'a Armağan*, Konya: Kömen Yayınları.
- _____.(2012). "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular". *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed: Refik Turan, 1. Baskı, İstanbul: Grafik Yayınları.
- Uzun, G. (2011). "Doğu Türkistan Kırgız Türkçesinde Yer Alan Türkçe ve Moğolca Ortak Kelimeler Üzerine". *Turkish Studies*, Vol,6/1, Winter, ss.1899-1905.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal Büyük Selçukiler, Anadolu Selçukileri, Anadolu Beylikleri, İlhaniler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memluklerdeki Devlet Teşkilatına Bir Bakış*. 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vernadsky, G. (2019). *Moğollar ve Ruslar*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, 2. Baskı, İstanbul.
- Yakubovskiy, A.Y. (1976). *Altın Ordu ve Çöküşü*. çev. Hasan Eren, 2.Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yuvalı, A. (1994). *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*. 1. Baskı, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
-